

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA DOĞU AKDENİZ ÜZERİNDE İNGİLİZ VE FRANSIZ POLİTİKASI

Doç. Dr. Salih TUNÇ*

Öz

1914'den önce Büyük Güçler'in özellikle de Fransız ve İngiliz çekişmeleri ile nüfuz mücadelelerinin başlıca alanı Akdeniz'dir. Fransa'nın uzun süreden beri Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerinde, özellikle de Doğu Akdeniz'de yerleşik bir güç olduğu bilinen bir durumdur. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Fransa Doğu Akdeniz'deki bu konumunu Doğu'da siyasi, dini, kültürel ve iktisadi olarak rakipsiz bir güç olarak mütalaa etmekteydi. Fakat yüzyılın ikinci yarısında Fransa, önce İngiltere'nin, ardından İtalya ve Almanya'nın Doğu'ya yönelik girişimlerini, Doğu Akdeniz'i çevreleyen nüfuzunu tehdit eden gelişmeler olarak değerlendirecektir. XIX. yüzyılın sonlarında Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki gücüne bakıldığında, katolik himaye politikasının yanı sıra, imparatorluk sahatında yoğun bir ticari ve ekonomik ilişkiler ağına sahip bulunduğu, Akdeniz'de, özellikle de Doğu Akdeniz'de gücünü koruyup savunmak bakımından farklı formülasyonlara yöneldiği görülmektedir. Bu itibarla, Büyük Güçler'in Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında nüfuz rekabeti arttığı oranda Fransızlar da siyasi, iktisadi ve ticari nüfuzlarını daha fazla artırma çabası içine girmektedirler.

1914'den önce İngiltere'ye gelince, İngiltere'nin birkaç yüzyıldan beri Akdeniz'de etkin bir güç olarak bulunma çabası bilinen bir gerçektir. Bu çabaları doğrultusunda Akdeniz'i kontrol altına almada önemli noktalardan birisi olan Kıbrıs ile Girit üzerinde bir süreden beri birtakım projelerinin olduğu, Berlin görüşmeleri arefesinde gündeme gelmiş ve şimdilik Kıbrıs, 1878 Temmuz'u itibarıyla İngiliz idaresine devredilmiştir. Bilindiği üzere İngiltere'nin çıkarları genel olarak Akdeniz ile sınırlı değildi. İngiltere Akdeniz'de özellikle de Doğu Akdeniz'in Suriye, Mezopotamya ve Basra Körfezi'yle de yakından ilgilenen ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeyi, iktisadi, ticari ve diplomatik gözlem bakımından Doğu siyasetinin önemli bir yönü olarak mütalaa etmiştir. Bu bakımdan anılan bölgelerdeki İngiliz etkinliği, Fransa'nın XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diplomatik rahatsızlıklarına sebep olsa da, İngiliz diplomatlarının bölgeye yakın ilgisi Britanya'nın emperyal siyasetinin bir planı

* Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

olarak kabul edilmiştir. Bu stratejinin şimdilik Hindistan sömürgesinin korunmasıyla yakından ilgili olduğu, bölgedeki ticari ve siyasi üstünlüğün ancak Akdeniz'de edinilmiş güçle korunabileceği politikasına dayanmaktaysa da, yüzyılın sonu yaklaştıkça, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki emperyal emelleri çok daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı'ndan evvel Avrupa'nın, diğer büyük güçleri gibi, bu iki büyük gücü olarak Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çok yönlü çıkarları bulunmaktadır. Savaş öncesi bloklaşma sürecinden itibaren her iki devlet de, aynı ittifakın üyesi olmalarına rağmen Doğu Akdeniz'de, dolayısıyla Osmanlı toprakları üzerindeki nüfuz rekabeti savaşın sonucunda da belirleyici bir rol oynamıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, Doğu Akdeniz, I. Dünya Savaşı.

English And French Policy On Eastern Mediterranean At World War I Abstract

Before 1914, Mediterranean was the main area for the Great Powers, especially regarding the conflicts between England and France and their struggles for influence. It is known that France had been a permanent power particularly in some parts of Ottoman Empire for a long time. Until the second half of the 19th century, France considered its position in the Eastern Mediterranean unmatched as a political, religious, cultural and economic power in the East. However, in the second half of the century, France first considered the attempts by England, then Italy and Germany to the East as a threat against its the influence surrounding the Eastern Mediterranean. At the end of 19th century as far as the power of France upon the Ottoman Empire considered, besides Catholic Protection Policy, an intensive commercial and economic relations network was formed, and they tended towards different formulations in order to protect and defend power in Mediterranean especially in the Eastern Mediterranean. In this respect, as the rivalry between Great Powers for influence over the Ottoman Empire lands increased, the French tried to increase their political, economic and commercial influence even more as well.

As for England before 1914, it is a well-known fact that England tried to be an active power in Mediterranean for a couple of centuries. In accordance with these efforts, on the eve of Berlin negotiations, it was brought to agenda that England had some projects about Cretan and Cyprus which were important locations to get Mediterranean under control, and as yet the management of Cyprus was transferred to England by July 1878. As is known, interest of England was not limited to Mediterranean. England was closely interested in the Mediterranean, especially in the Eastern Mediterranean, Syria, Mesopotamia and the Persian Gulf. From the second half of the 19th century, England regarded the region as a significant aspect of Eastern politics in terms of economic, commercial and diplomatic observations. From this point of view, British activity in the mentioned regions caused diplomatic disturbances for France since the second half of the 19th century. However, English diplomats' close interest in the region was as a plan of British imperial politics. Although this strategy seemed closely related to the protection of the Indian colony at that moment and was based on the policy that the commercial and political supremacy in the region could only be protected by the power acquired in the Mediterranean, as the end of the century approached, the imperial ambitions of England in the Eastern Mediterranean became much more evident.

As a result, before the First World War, like Europe's other great powers, France and England had multilateral interests over Ottoman Empire. Although they were members of the same alliance, from the time of the pre-war blockade, the influence rivalry between two states over both the Eastern Mediterranean and Ottoman lands played a decisive role in the aftermath of the war.

Keywords: Ottoman Empire, England, France, Eastern Mediterranean, First World War.

Giriş

1914'den önce Büyük Güçler'in nüfuz mücadelelerinin başlıca alanlarından birisi Akdeniz'dir. Fransa'nın uzun süreden beri Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle bazı bölgelerinde yerleşik bir güç olduğu bilinen bir durumdur. Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerinde bu denli yerleşik bir güç olmasında, çok uzun süreden beri ahidnâmelerle elde ettikleri imtiyazlar ile gittikçe amacını aşan katolik himaye siyaseti çerçevesinde edinilen yüksek düzeydeki ticari, ekonomik ve dinsel çıkarların önemli bir etkisi vardır. XIX. yüzyılın sonlarında Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki durumuna baktığında, katolik himaye meselesinin yanı sıra imparatorluk sathında yoğun bir ticari ve ekonomik ilişkiler ağının örülmüş olduğu, İstanbul ve Boğazlar bölgesinin azami derecede önemli yerler olmakla birlikte, Akdeniz'de özellikle de Doğu Akdeniz'de, mevcut gücün korunup savunulması bakımından farklı formülasyonlara yönelikleri görülmektedir. Öyle ki, Büyük Güçler'in Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında yayılma ve nüfuz rekabeti arttıkça Fransızlar da siyasi, ekonomik ve ticari nüfuzlarını daha fazla arttırma çabası içine girmekteydiler. Bu itibarla Fransa için Akdeniz'de, özellikle Osmanlı coğrafyasında Alman *Weltpolitik*'nin önemli aksiyonlarından birisi olan *Drang Nach Osten* etkinleştikçe Fransa'nın da daha etkin olma duyguları depreşmekteydi.¹

1914'den önce İngiltere'ye gelince, İngiltere'nin birkaç yüzyıldan beri Akdeniz'de etkin bir güç olarak bulunma çabası bilinen bir gerçektir. Bu çabaları doğrultusunda Akdeniz'i kontrol altına almada önemli noktalardan birisi olan Kıbrıs ile Girit adaları üzerinde bir süreden beri birtakım projelerinin olduğu, Berlin görüşmeleri arefesinde gündeme gelmiş ve şimdilik Kıbrıs 1878 Temmuz'u itibariyle İngiliz idaresine devredilmiştir. İngiltere'nin Girit üzerinde de birtakım tasavvurları varsa da, uluslararası konjonktür şimdilik İngilizlerin tasarladıkları gibi bir projeye izin vermemiştir. Bununla birlikte İngiltere'nin Akdeniz'de özellikle de Doğu Akdeniz'in Mezopotamya ile Basra Körfezi'nde çıkarlarının yoğunlaştığını görülmektedir. Bu strateji, Hindistan sömürgesinin korunmasıyla yakından ilgili olup, bölgedeki ticari ve siyasi üstünlüğün ancak Akdeniz'de edinilmiş güçle korunabileceği politikasına dayanmaktaydı. Esas itibarıyla İngiltere'nin Bağdat Demiryolu Projesi'nin Basra Körfezi ile Kuveyt üzerine yönelen hattına ilişkin tasarımı *casus foederis* olarak görmesi, tıpkı Fransa gibi Alman penetrasyonundan kaynaklanmaktaydı.

¹ Drang Nach Osten hakkında bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi: Drang Nach Osten", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 215-221.

Şu durumda, Harbi Umumi'den evvel iki büyük güç olarak Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda çok yönlü çıkarlarının bulunduğu ve İmparatorluğun bu çıkarlardan kaynaklanan büyük bir nüfuz rekabetiyle karşı karşıya bulunduğu aşikârdır. Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında her iki devletin de etkin bir nüfuz rekabeti içinde olmasına rağmen, 1890'ların başında II. Wilhelm Almanyası'nın Doğu'ya yürüyüş projesi tatbik edildikçe, İngiltere ve Fransa aralarındaki anlaşmazlıklara *Entente Cordiale* (1904) misali son vermeye ve stratejik bir ortaklığa yönelme eğilimlerine girmişlerdir. Nitekim XX. yüzyılın başlarından itibaren imparatorluk üzerinde bilinen çok yönlü çıkar çatışmalarına rağmen, her iki devlet de, hem mevcut çıkarlarını koruyup tahkim etmek, hem de Almanya faktörüne karşı bir uzlaşma çabası içinde olacaklardır. Nüfuz rekabeti ve stratejik mutabakatlara dayalı bu politikalar ilkin, I. Dünya Savaşı arefesindeki bloklaşma süreçlerinde; sonra da savaş sırasında Sykes - Picot gibi paylaşım diplomasisinde etkili olacaktır.

Savaş Başlarken Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa ile Münasebetleri

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Akdeniz'de daimî bir Büyük Güç'ten söz edilecekse, bu Büyük Güç'ün Osmanlı İmparatorluğu olduğu aşikârdır. Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar XIX. yüzyıldan itibaren Cezayir, Fas, Tunus'tan Mısır'a kadar olan kıyıları ile Kıbrıs dâhil kimi adalar üzerindeki hâkimiyeti tartışmalı halde bulunsa da, Harbi Umumiye'ye girerken yine de Akdeniz'de önemli bir güçtür. Zira son olarak Trablusgarb ile Balkanlar'daki kayıplarına rağmen, kendisine çok önemli bir jeopolitik avantaj sağlayan ve aynı zamanda Karadeniz ile Adalar Denizi'ni birbirine bağlayan, dolayısıyla Akdeniz'de etkin bir güç olmaya imkan veren Boğazlar üzerinde *-Antlaşmalardan kaynaklanan devletlerarası bazı kriterler istisna olmak üzere-* etkin bir kontrole sahiptir. Boğazlar'ın yanı sıra Anadolu kıyılarından Arap nüfusun ağırlıklı olduğu kıyıları ile Suriye ve Filistin topraklarına kadar uzanan geniş bir Doğu Akdeniz hinterlandı da, İmparatorluk sınırları içindedir. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş arefesinde bütün sorunlarına rağmen Akdeniz'de önemli bir güç olduğu tartışmasızdır.

Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na girerken, diğer Büyük Güçlerle mukayese edildiğinde savaşa hazır bir güç olma noktasında belki de en hazırlıksız olan bir devlet konumundaydı. 1912-1913 Balkan Faciası'ndan sonra ordusunda modernizasyon konusunda önemli gelişmeler kaydetmiş olmakla birlikte, ekonomik gelir düzeyi, sanayi üretimi ve kapitülasyonların ülke ekonomisine verdiği zararlar bakımından da ciddi sıkıntılar ile karşı karşıya kalmış bulunmaktaydı.² Ülkenin ekonomisi henüz batmamış olmakla birlikte Balkan Savaşları'nın getirdiği çok yönlü sorunlar nedeniyle ekonomisi çok kırılgan ve hassas bir eşiğe gelmiş, fakat bununla birlikte, Aralık 1913'ten itibaren de askerî hazırlıkları önemli kılan hareket ve girişimlerde

² Savaş öncesi genel tablo için bkz. Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*, Terc. Beyza Sümer Aydaş, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 657.

bulunmayı gerekli görmüştü. Şüphesiz ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyıl başlarında General Moltke örneğinde olduğu gibi harici askeri destekleri hatırlamakla birlikte; 1880'lerden itibaren Alman General Köhler ile yeniden başlayıp Colmar Von Der Goltz (Paşa) ile devam eden bir Prusya-Alman desteği Osmanlı ordusunda yeni bir döneme kapı aralamış bulunmaktadır. Sömürgecilik ve nüfuz yayılmacılığının büyük bir hız kazandığı bu dönemde bu tür münasebetlerin elbette uluslararası boyutta bir yansıması muhakkak olmakla birlikte, Büyük Güçler arasındaki en güçlü reaksiyonun Aralık 1913'te Liman Von Sanders'in İstanbul'a gelmesiyle birlikte patladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Alman General Liman Von Sanders'in 14 Aralık'ta İstanbul'a gelmiş olması ve buradaki faaliyetleri bu yazının konusu olmamakla birlikte, Sanders'in İstanbul'daki görevinin İtilâf Bloğu'nu oluşturan İngiltere ve Fransa nezdinde ne denli tesirler yarattığına dikkati çekmek kifayetli olacaktır. Zira 1888'de göreve gelmiş bulunan II. Wilhelm ile birlikte başlayan ve *Alman Weltpolitik*i adıyla tanımlanan projenin en önemli yönünü *Drang Nach Osten* oluşturmakta ve âdetâ Alman siyasi ve askeri bürokrasisinin en seçkinleri 3B / BBB rumuzuyla tanımlanan *Berlin, Bosphorus ve Bağdat projesine* odaklanmış bir vaziyetteydi.³ Alman İmparatoru II. Wilhelm'in biri 1889, diğeri ise 1898'de Osmanlı İmparatorluğu'na yapmış bulunduğu ziyaretler, Osmanlı İmparatorluğu'nu 1870'lerin başından, özellikle de 1878 Berlin Antlaşması'ndan beri İngiltere ile başlayan sorunlar nedeniyle ondan uzaklaştırmakla kalmıyor, aynı zamanda İmparatorluğu Alman nüfuzuna açık hale getiriyordu. Berlin Antlaşması'nın bir anlaşma ve mutabakattan ziyade özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile muhatapları arasında ihtilafları körükleyen ve Bismark'ın tabiriyle "*Avrupa Devletleri'nin Ayastefanos ile tehlikeye giren çıkarlarını Berlin'de çözmek üzere topladıklarını*" kanıtlarcasına ortaya çıkardığı sorunlar ve nihai olarak *Alman Weltpolitik*'i, Fransa'nın da Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarlarına daha dikkatli ve etkin bir şekilde eğilmeye sevketti. Şu durumda Alman plânları, uzun bir zamandan beri kendi aralarında, 1789 Devrimi'nden sonra da müttefik ya da koalisyonlar halinde sürekli mücadele eden, Kırım Harbi'nde zoraki müttefik olmuş, ama, bununla birlikte yaklaşık 3 asrı aşkın bir süreden beri Osmanlı İmparatorluğu üzerinde nüfuz rekabeti içinde bulunmuş İngiltere ile Fransa'yı birbirlerine yaklaştırmaya yetmiştir.

Almanya'nın Bağdat Demiryolu Projesi'yle Basra ve Kuveyt'e kadar ilerleme düşüncesi İngilizleri, Britanya'nın Körfez'deki ticarî üstünlüklerinin örselenmesine, ticaretin örselenmesi halinde de siyasal nüfuzlarının azalacağı endişesine sevk etmişti. Lord Curzon, Lordlar Kamarası'nda "*Körfez, Hindistan'ın deniz sınırının bir parçasıdır... sadece yerel itibarımızı zedeleyeceği için değil, binlerce mil öteye uzanacak etkiye sahip olacağı için de Körfez sularında herhangi bir rakip ya da üstün siyasal çıkarın gelişmesine izin vermemek Britanya politikasının temel ilkesidir*" diyerek siyasal nüfuz azalmasının yol açacağı büyük mahsurlara işaret etmekteydi. Şu durumda İngiltere savaşa dek

³ Jean-Jacques Becker, "Le Grande Guerre en Méditerranée. L'Empire Ottoman Dans la Guerre", *Cahiers de la Méditerranée*, Sayı: 81, İNALCO - Paris, Yıl 2010, s. 18.

siyasal gücünün korunmasına olduğu kadar, artan Alman tehdidine karşı mevcut statükoyu korumaya ve dolayısıyla Avrupa'nın temel sorunlarından birisi olması nedeniyle de ilgilerini Osmanlı İmparatorluğu'na yöneltmişlerdi. İngilizler açısından Alman tehdidini engellemenin anahtarı önce Fransa ile sonra da Rusya ile bir entente yoluyla, Fransız ve Rus çıkarlarına tecavüz etmeyerek *İtilâf güçlerinin* dayanışmasını sürdürmekti.⁴ İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik son yirmi yıllık politikasını yürüten dört bakandan her biri halefleri için belirlenen politika doğrultusunda belirgin izler bıraktılar.

*"1905'e kadar Dışişleri Bakanı olan Lansdowne, 'Basra Körfezi'nden elinizi çekin' politikasının temellerini attı. 1905'ten Aralık 1916'ya kadar görevde kalan halefi Grey'in Türk politikası, İmparatorluğu bölmeye yönelik savaş dönemi planlarının hazırlanmasını sağladı. Grey'in yerine geçen ve Ekim 1919'a kadar görevde kalan Lord Balfour, Balfour Bildirgesi'ni ve bunun sonucunda Filistin üzerinde İngiliz kontrolünü miras bıraktı. En büyük emperyalist Curzon ise Lozan görüşmelerinde yer aldı."*⁵

1914'te Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz yatırımlarına bakıldığında iktisadi ve ticarî çıkarlar bakımından bir hayli yüksek seviyede olduğu bilinmektedir.

*"Gemi inşası, dok, tersane ve cephanelik yapımı için İngiliz firmalarıyla yapılan sözleşmelerin yanı sıra İzmir-Aydın Demiryolu, Dicle ve Fırat Buharlı Gemi Taşımacılığı Şirketi, İstanbul Telefon Şirketi ve çok sayıda diğer gemicilik, taşımacılık, madencilik, mühendislik, sigorta, ithalat ve ihracat girişimlerini kapsamaktaydı. Bu girişimlerden bazıları Mezopotamya ve Basra Körfezi'nde, Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki özel ilgi alanlarında faaliyet yürüttüklerinden İngiliz Hükümeti'ni ötekilerden daha çok ilgilendirmekteydi. Bununla birlikte 1914'te Osmanlı ithalatındaki İngiliz payının üçte bir azalırken, Alman payının 3 kat artması İngiliz çıkarlarının büyük bir tehditle karşı karşıya olduğunu göstermekteydi."*⁶

1914 yılında Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikası ise büyük ölçüde İmparatorluk üzerindeki nüfuzunu güçlendirmeye yönelik girişimleri kapsamaktaydı. Fransa'nın bu politikasını giderek etkinleştirmeye yönelmesinde Osmanlı Asyası'nda ve Akdeniz'deki Alman yayılmasını frenleme düşüncesi bulunmaktaydı. Esasen Fransız hükümetleri bir yandan Suriye, İstanbul ve Boğazlar bölgesini son derece önemli bölgeler olarak değerlendirirken, diğer yandan da Boğazlar'ın kapalılığı ilkesiyle Akdeniz'deki mevcut deniz gücü dağılımının korunmasından yanaydılar.

"Filistin toprakları dâhil tüm Suriye'de Fransız çıkarlarının belirgin bir yoğunlaşması vardı. Dahası Suriye bölgesi Fransız diplomasisi için gele-

⁴ Marian Kent, "Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Ed. Marian Kent, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 200.

⁵ Kent, "Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s. 201.

⁶ Kent, "Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s. 207.

neksel bir eylem alanı ve Fransız emperyalizminin harici kalbi olarak görülmekte ve donanma için de ulaşılabilecek bir çıkış noktasıydı. Bu bakımdan Fransızlar, Suriye'yi Fransa'nın bir gün toprak talebinde bulunabileceği ve bu nedenle de Fransız nüfuzunun önceliğini sürdürmenin elzem olduğu olağanüstü siyasal önemde bir alan sayma eğilimindeydiler.”⁷

1914 öncesinde Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda çok yönlü ticari ve ekonomik imtiyaz ve çıkarlarının olduğu, Fransız hariciyesindeki siyasi ve ticari işler dairesi diplomatlarının Levant'taki Fransız çıkarlarını genişletmek ve Almanlar'ın Üç B / BBB planlarını dengelemek için ne denli bir çaba içinde oldukları Quai d'Orsay (Fransız Dışişleri Bakanlığı) Arşivi'ne kayıtlı raporlar ile dönemin gazetelerinden açık bir şekilde izlenebilmektedir. Alman Weltpolitik'i'nin Akdeniz ve Osmanlı Asyası'na yönelik planlarına karşılık olmak ve aynı zamanda Fransa'nın Levant'taki siyasi, ekonomik ve ticari çıkarlarını koruyup geliştirmek gayesiyle Fransız akademisyenler ile siyaset adamlarından oluşan bir de cemiyet kurdukları anlaşılmaktadır. “Le Comité de Défense des Intérêts Français En Orient” adlı cemiyet Aralık 1911'de kurulmuş ve Maurice Pernot başkanlığında oluşturulan bir heyet Fransız dini, sosyal, ticarî, ekonomik ve eğitimle ilgili kurumları incelemek üzere Doğu'ya bir seyahat düzenlemişler ve genel olarak maksada uygun bir şekilde Levant izlenimlerini raporlaştırmışlardır.⁸ Fransızlar'ın imparatorluk üzerindeki pek çok ticarî ve ekonomik imtiyazlarının yanı sıra, savaşın eşğine gelindiğinde dahi Alman demiryolu politikalarını etkisizleştirmeye yönelik yeni demiryolu hatlarına ilişkin önerileri, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki yerleşik konumuna meydan okuyan bir güçle baş etmeyi gerektirmekteydi. Bu bakımdan Cemal Paşa'nın girişimleri ve İstanbul Sefiri Maurice Bompard'ın onayıyla 1914 Mart'ında kurulmuş bulunan “Fransız-Türk Dostluk Komitesi”nin arayışları, Jön Türkler için İtilâf Devletleri nezdindeki son çabalardan birisi olurken, Fransızlar için de imparatorlukta çıkarlarını gözetme ve bir taraftan da onu tarafsız bir konumda tutma siyaseti gibi görünmekteydi. Esasen Fransızlar'ın davetiyle Fransa'ya Temmuz 1914'de bir seyahate çıkan Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın temasları, tarafların yaklaşımlarını açıkça göstermektedir.⁹ Kaldı ki Cemal Paşa'nın yurda dönüşünü müteakiben de savaş zaten patlamış; 2 Ağustos 1914'te de Osmanlı-Alman İttifakı imzalanmıştır. Sonuç olarak Fransa'nın savaş başlarken İmparatorluğa yönelik siyasetinde ekonomik ve ticarî imtiyazları arttırmak için büyük bir çaba içinde olması, diplomat ve misyonerlerinin Katolik himaye politikalarıyla ve nihai olarak İn-

⁷ L. Bruce Fulton, “Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, s. 165.

⁸ Salih Tunç, “II. Meşrutiyet Döneminde Batılı Büyük Güçlerin Osmanlı Asyası'nda Nüfuz Mücadelesi: Doğu'da Fransız Çıkarlarını Savunma Komitesi ve Pernot Misyonu”, *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, Ed. Ersin Embel, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 293.

⁹ Salih Tunç, “I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Sayı: 25, Yıl 2009, s. 193.

gilizlerle birlikte gerektiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması için bir paylaşım diplomasisini yürütmesi, İmparatorluğun gerilemesinde önemli bir rol oynayacaktır. Yukarıda, gelecekte Osmanlı İmparatorluğu'nun yazgısında çok önemli bir rol oynayacak olan Osmanlı-Alman İttifakı'nın Cemal Paşa'nın Fransa seyahatinin sona ermesinden az sonra, şimdilik gizli kalması kaydıyla imzalandığını belirtmiştik. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Britanya istihbaratı aslında, Alman Sefiri Von Wangenheim tarafından İstanbul'dan Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı'na, Bakan Von Jagow'a gönderilen ittifakın imzalandığına dair telgrafını yakalamıştı. Anlaşıyor ki, bu gelişmeden sonra, Osmanlı İmparatorluğu savaşta tarafsızlığını ilân etmesine rağmen 1911'de sipariş edilen Sultan I. Osman ile 1913'de sipariş edilen Reşadiye gemilerine 4 Ağustos tarihi itibarıyla el konulmuş bulunuyor. Ege ve Doğu Akdeniz'de önemli bir deniz gücü üstünlüğünü sağlayacak bu gemilere el konulmasının gerekçesine ilişkin ister "*İmparatorluğu tarafsız kalmaya zorlayıcı yaptırım*", isterse "*Wangenheim mesajının deşifresyonuyla İmparatorluğun Ege ve Doğu Akdeniz'de önemli bir güç oluşturacağı endişesi*", bu gerekçelerin nedeni her ne olursa olsun, şimdilik geçerli bir anlamı bulunmadığından, sorunu, hukuksal bir mülkiyet meselesinden ziyade savaş halinin bir güç meselesine dönüştürmekteydi.¹⁰ Bu uygulama doğal olarak İttihatçıları İttifak gücüne daha fazla yaklaştıran bir gelişme olacaktır.

9 Ağustos tarihinde Akdeniz sularından gelen bir istihbarat bilgisi, Alman Amirallığı tarafından Akdeniz'de bir hayli görev yüklenmiş bulunan "*Goben ve Breslau*" isimli kruvazörlerin tam yol Boğazlar'a doğru ilerlemekte olduğunu haber vermekteydi. Bir süreden beri İstanbul'da Fransız Sefareti kadrosunda görevli Askerî Ataşe Topçu Yarbay Maucorps, 9 Ağustos tarihli bir raporunda Goben ve Breslau adlı iki Alman gemisinin Ege sularında hızla Çanakkale Boğazı'na doğru yol aldığını hükümetine bildiriyor ve bu gemilerin Boğazı'ndan Karadeniz'e çıkma ihtimallerinden söz etmekteydi. Goben ve Breslau'nun Karadeniz'e çıkma ihtimalinin *İttifakın* çıkarları bakımından oldukça endişe verici bulan Maucorps İstanbul'da gittikçe Alman etkisinin arttığına dikkati çekecektir.¹¹ 13 Ağustos tarihli Paris gazeteleri, gelişmeleri Türkiye'nin bundan sonraki pozisyonu ve Akdeniz'de İttifak Güçleri'nin deniz gücü bakımından değişmesine etki edecek muhtemel sorunlarını tartışmaktaydı.

Le Figaro'nun bildirdiğine göre Akdeniz'deki Alman filosunun iki kruvazörü Cezayir kıyılarındaki Philippeville ile Bône şehirlerini bombaladıktan sonra, önce henüz tarafsız durumdaki İtalyan limanlarına sığınmış ise de, 10 Ağustos'ta Yunan sularından geçerek tam yol Çanakkale Boğazı'na doğru ilerlemiştir. Le Figaro, bu savaş gemileri oraya ne yapmak için gitmektedir-

¹⁰ Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*, s. 545-546.

¹¹ Château Vincennes, Service Historique Defence; (S.H.D.) GR 7 N 1639 "Yarbay Maucorps'tan Fransız Genelkurmay Başkanlığı'na Karadeniz'e Yönelen Alman Gemileri Hakk", (9 Ağustos 1914.) Bu belge ile bazı gazetelerin kimi sayılarından "Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na Giren Fransızlar'ın Stratejik Refleksiyonlarında Karadeniz", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya, Askerî, Siyasî ve Sosyal Gelişmeler*, Ed. M. Okur - B. Güneş - Ü. Köksal, Karadeniz Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2018, s. 129-144 başlıklı çalışmada *kısmen* yararlandığımı beyân ederim.

ler? Tarafsız limanlar arasında başkaları varken neden Osmanlı limanlarını seçmişlerdir? Türkiye'nin Boğazlar ile ilgili saklı ihtiyat ve yetkilerine rağmen, bunların hangisine göre onları karşılayacağı sorularını yöneltmekteydi. İngiliz Bahriyesi'nden yapılan açıklamada ise, mevcut uluslararası antlaşmalar ile kuralların hangisi kapsamında Alman gemilerinin geçişine izin verildiği sorgulanmaktaydı. Bu durumda iki Alman savaş gemisinin Türkiye tarafından kabul edilmesi ve Çanakkale Boğazı'ndan geçirilmesi çok ağır bir uluslararası soruna yol açtığı gerekçesiyle, Jön Türkler suçlamaların hedefi haline getirildiler. Dahası bu gelişme “*Boğazlar Sorunu*” adıyla anılan ve Avrupa'nın içinden çıkılması en zor hukukî sorunlarından birisi olarak kabul edilen bir mesele kâbilinden yeniden tartışmaya açılmış oldu.¹²

Alman savaş gemilerinin 10 Ağustos itibarıyla Çanakkale Boğazı'na ulaşması, beklendiği gibi Londra Hükümeti'nin büyük bir tepkisine neden olmuş ve Majestelerinin Hükümeti, Goben ile Breslau'nun tarafsızlık kuralları gereğince derhal silahsızlandırılmaları gerektiğinden hareketle, Türkiye'nin imzaladığı antlaşmalardaki kararlar ile tarafsızlık kurallarına saygı göstermesi gerektiği bildirilmiştir. Londra'ya göre hali hazırda Türkiye, tarafsızlığını muhafaza ettiğinden, bu iki kruvazörün ya 24 saat içinde Türk sularını terk etmesini ihtar edebilir ya da bunları gerçekten silahsızlandırabilirse de, henüz bu yönde bir adım atılmış değildir. Le Temps'da, “*şayet Osmanlı Hükümeti Alman kruvazörlerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçişine izin vermişse ya da bu kruvazörlerin Karadeniz'e açılmalarını kabul etmişse Boğazlar sorununda çok tehlikeli bir aşamaya gelindiği*” görüşünü savunmuştur.¹³ 19 Ekim 1914 günü, İstanbul'dan gönderilen Sefir M. Bompard imzalı bir yazıda Yarbay Maucorps'un 18 Ekim 1914 tarihli bilgi notuna dayanarak tam donanımlı bir Osmanlı filosunun Karadeniz'e çıkış yaptığı bilgisi verilmiş olmakla birlikte yazıda detaya yer verilmemiş ve filoda yer alan gemilerin isimleri hakkında da bir not düşülmemiştir.¹⁴

Alman kruvazörlerinin Türk Boğazları'na gelmesiyle birlikte gelişen olaylar gerek İstanbul'daki Alman misyonu çevrelerinde, gerekse Avrupa siyasi mahfillerinde bir savaş ortamının yaklaştığına işaret ederken, nihayet Goben ve Breslau (artık Yavuz ve Midilli olmuştu)'nın 29 Ekim günü Rus gemi ve limanlarına saldırısıyla savaşa girilmiş oldu. Rusya'da, 2 Kasım'da Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilân etti. Tam iki yüz yıl süresince Osmanlılar ile Rusya onuncu defa karşı karşıya gelmişlerdi. Fakat bu defa Osmanlı'nın eski müttefikleri Fransız ve İngilizler Ruslar tarafında yer almaktaydılar. Böylelikle İngiltere ile Fransa'da Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilân ettiler.¹⁵ Boğazlar'dan Karadeniz'e girip Rus limanlarına hücum eden Goben ve Breslau'nun baskınları beklendiği gibi İngiliz ve Fransız Hükümetleri'yle kamuoylarında büyük bir

¹² Le Figaro, “Le Goben et Breslau Dans Les Dardanelles”, 13 Ağustos 1914, s. 1.

¹³ Le Temps, “Les Crouiseurs Allemands Dans Les Dardanelles”, 13 Ağustos 1914, s. 6.

¹⁴ S.H.D. GR 7 N 1639, s. 2-3.

¹⁵ Bodger, “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, s. 111-112.

reaksiyon yarattı. Le Figaro'da A. Fitz-Maurice Alman kruvazörlerinin saldırılarını İstanbul'da açık ya da gizli faaliyetlerde bulunmak üzere gönderilmiş General Liman Von Sanders ile Amiral Souchon komutasındaki mürettebatın yanı sıra onların yardımcıları vasıtasıyla planlanıp hareketin icra edildiğini belirtmekteydi. Üçlü İtilâf'ın son üç aydan beri İmparatorluk'ta olup biten bütün olumsuz gelişmelere hoşgörüsünü gösterdiğini belirten Fitz-Maurice, durumu düzeltmeye daha fazla bir şans vermek üzere tüm Osmanlılar'ın, iktidarı ellerinde bulunduran Jön-Türkler'i Germanofil politikalarından uzaklaşmak için protestolara yönelebileceklerini duyurmaktaydı. Türkiye'nin kaderinin Almanlar'ın elinde olduğunu ve Almanya ile birlikte sonlarını hazırlamakta olduklarını kaydeden Fitz-Maurice, Türkler'in yeterince Avrupa'da var olduklarını ve baskın olayının, Avrupa'nın Türkler'den yakalarını kurtarmak için en iyi fırsat olduğu görüşünden hareketle, İngiliz dostlarıyla benzer düşüncede bulduklarını belirtmekteydi. *"The Times'da yazıldığı gibi"* diyor Fitz-Maurice, *"Türkler, ya atalarının geldikleri yere gönderilmeli ya da Anadolu'nun karanlık vadilerine sürülmelidir; böylelikle Avrupa aynı zamanda Prusyen militarizmi ile Osmanlı baskısı gibi iki büyük kabustan kurtulmuş olacaktır."*¹⁶

2 Kasım tarihli Le Figaro *"Türkiye İle Triple-Entente Arasındaki Bozuşmayı"* olan oldu. Türkiye ile Üçlü İtilâfın ilişkilerinin kesildiğini, Rus, İngiliz ve Fransız elçilerinin pasaportlarını Bâbüâli'den talep ettiklerini, Rus Sefiri Giers ile İngiliz Sefiri Sir Louis Mallet'in bir gün önce, M. Bompard'ın da 2 Kasım itibarıyla Türkiye'den ayrılacaklarını yazmaktaydı.¹⁷ Aynı gazete İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in açıklamasına da yer vermişti. Grey açıklamasında:

*"...daha savaş başlarken Türkiye'ye, barış şartlarında ve savaş sırasında tarafsızlığını koruması karşılığında bağımsızlığına ve bütünlüğüne saygı gösterileceği güvencelerinin verildiğini ve bu görüşe Rusya ile Fransa'da katılmış olduğu halde, dikkate almadığını ileri sürdüğü Türkiye'yi uluslararası kurallara saygı göstermemekle suçlamıştır. Britanya Hükümeti'nin savaşın başından beri Türk Hükümeti'nin birçok defa devletlerarası kurallara uygun olmayan teşebbüslerine rağmen çok büyük bir sabır ve hoşgörü ile dostane ilişkileri sürdürmeyi denemiş olmasına rağmen İstanbul'un kendisini suçluluğa teslim ettiğini iddia etmiştir. Boğazlar'da bulunan Alman gemilerinin Türk gemisi olmalarından duyduğu derin üzüntüyü paylaşan "Britanya Hükümeti, 29 Ekim'de bir savaş ilânı olmaksızın, önceden düşünülmezsizin ve hiçbir tahrik olmaksızın Karadeniz'deki savunmasız şehirlere haksızca yapılan baskının dostluk anlayışıyla bağdaşmayacağını belirten Grey, böylelikle Türkiye'nin uluslararası hukukun en temel teamülleri ile kurallarını benzeri görülmemiş bir şekilde ihlâl suçu işlediğini..."*¹⁸

ileri sürmüştür. Goben ve Breslau adlı Alman gemilerinin İstanbul'a sığınmasından beri Türk Hükümeti'nin Britanya Hükümeti'ne karşı tavrını en-

¹⁶ Le Figaro, "Les Masques Tombent", 1 Kasım 1914, s. 1.

¹⁷ Le Figaro, "Rupture entre la Triple-Entente Et La Turquie", 2 Kasım 1914, s. 1.

¹⁸ Le Figaro, "Réquisitoire Anglais Contre La Turquie", 2 Kasım 1914, s. 1.

dişe verici, şaşırtıcı ve bir sürpriz kaynağı olarak değerlendiren Grey, Alman subaylarıyla, gemi mürettebat ve personelinin geri gönderilecekleri yönünde Türk Hükümeti tarafından yapılan vaatlere rağmen hiçbir şekilde yerine getirilmediğini, esas itibarıyla Türk Harbiye Nazırı'nın da açıkça ve kelimenin tam manasıyla bir Germanofil olarak tanındığı görüşüne yer vermişti. İngiliz Dışişleri Bakanı'na göre İstanbul'un savaşın başından beri çok sayıda Alman subayının işgali altında olduğunu ve hükümet otoritesini gasp ettiklerini ve Sultan'ın Kabinesi'ni saldırgan bir tavır almaya zorlamayı başarmışlardır. Alman entrikalarının ne Mısır'daki Müslümanlar'ın ne de 70 milyonluk Hint Müslümanları'nın duyguları üzerinde bir tesiri olacak; dahası Britanya Krallığı üzerinde ise hiçbir etkisi olmayacaktır. Olacak olan şudur:

“İstanbul'a yerleşmiş olan yabancı nüfuzun altındaki yolunu şaşırmışlar, politik bir korku tasarlamasıyla kaçınılmaz bir şekilde Türk İmparatorluğu'nun parçalanmasını tahrik edeceklerdir. Türk İmparatorluğu'nun parçalanması ise Türkiye için İngiltere'nin göstermiş bulunduğu dostluk ve çok sayıdaki detayın unutulmuş olduğunun eksiksiz bir kanıtı olacaktır.”¹⁹

Goben ve Breslau'nun Karadeniz baskınını müteakiben Foreign Office'den hemen sonra Fransız Hükümeti'nden de bir açıklama yapıldı. Yapılan açıklamaya göre Fransız Hükümeti de İngiliz Hükümeti gibi, hali hazırdaki savaşın başında Osmanlı Hükümeti'nin deklare ettiği gibi tarafsızlığını sürdürmesi halinde, savaş süresince ve barışın sağlanması sırasında İmparatorluğun istiklal ve bütünlüğünün korunması konusunda teminatlar verilmiş olmakla birlikte, Cumhuriyet Hükümeti'nin en baştan beri Almanlar'a karşı Osmanlı Bahriyesi ile askeri otoritelerinin tutumları ile tarafsızlık kurallarına saygı gösterilmeyişinden kaynaklanan üzüntü ve endişe içinde bulunduğunu belirtmiştir. Fransız Hükümeti'nin Bâbüali ile iyi niyetli bir ittifaka gitmek arzusunda ve kapitülasyonlar sorununda bütünüyle hayırhah bir duruşa sahip iken özellikle son haftalarda Goben ve Breslau misali Almanya'dan gelen cephaneye ile çok sayıda Alman subayının İstanbul'da karşılanması ve kabulü Cumhuriyet Hükümeti'nce kaygıya sebep olmuştur. Alman kruvazörlerinin Karadeniz baskınını İngiliz Hariciyesi gibi değerlendiren Quai D'Orsay, Rus Hükümeti'nin de İngiliz ve Fransız Hükümetleri'yle aynı konsey ve ittifakın üyeleri olduklarını hatırlatıyor ve Karadeniz baskınının Osmanlı komutanlığının otoritesini gasp etmiş Alman subaylarının inisiyatifıyla gerçekleşmiş olduğuna dayandırılacağını umut ettiğini ve böyle bir durumun ancak Bâbüali'deki donanma komutasının yetki sorunundan kaynaklanabileceğini mümkün görmekteydi. Bu bakımdan Quai d'Orsay, Bâbüali'ye, Osmanlı askeri hizmetlerinde görevli Alman subaylarının tümünü derhal geri göndermesini ve böylece Berlin Hükümeti'nden ve onun politikalarından bağı koparmasını tavsiye etmekteydi. Fakat, İngiliz, Fransız ve Rus elçileri henüz İstanbul'u terk etmeden önce de benzeri bir öneride bulunulmasına rağmen Türk Hükümeti, Alman subaylarını geri gönderme gibi bir girişimde bulunmadığı gibi, Üçlü

¹⁹ Le Figaro, “Réquisitoire Anglais Contre La Turquie”, 2 Kasım 1914, s. 1.

İtilaf'ın Türkler'in sadece pasif kalması yönündeki talebi de karşılık bulmamıştır. Fransa'nın açıklamasında dikkati çeken bir diğer konu ise Müslüman sömürgelerindeki durumdu. Zira İngiltere gibi Fransa'da Halife'nin Müslümanları uyandıracak bir girişiminden her şeye rağmen yine de endişe etmiş olmalı ki, "Karadeniz baskınının ardından Fas'tan, Tunus'tan ve Cezayir'den gelen haberlerden, Almanya'nın elleri arasındaki Müslüman bir İmparatorluğun istiklâl ve egemenliğinden feragat ederek, Bâbâli'nin yaptığı hoşgörülemez yanlışların Kuzey Afrika Müslüman Dünyası tarafından çok iyi anlaşıldığını kanıtlamaktadır."²⁰ diyordu. Bundan böyle Kuzey Afrika Müslüman Dünyası'nın hiçbir şekilde Türklerle bir dayanışma içinde olmayacağı yönündeki açıklama, bir bakıma olası bir cihat çağrısına bir karşılık ve bu daveti etkisizleştirme çabasıydı.

Gizli Anlaşmaların Bolşevikler Tarafından İfşası ve Sykes-Picot Antlaşması

Bilindiği üzere XIX. yüzyıl boyunca İngiltere ile Fransa'nın sadece Akdeniz üzerinde değil, önemli bir bölümüyle Doğu Akdeniz baseninde bulunan Osmanlı Asyası üzerinde de büyük bir çıkar ve üstünlük yarışması vardı. Yukarıda da kısmen değinildiği gibi İngilizler daha çok Mısır, Arap Yarımadası ve Basra Körfezi dolaylarıyla ilgilenmesine karşılık, Fransızlar da Suriye bölgesiyle ilgilenmekteydiler. Fransa ile İngiltere arasındaki Osmanlı Asyası'ndaki nüfuz rekabeti ve bu coğrafyadaki üstünlük mücadelesi tarafların çok yönlü ilişkiler içerisine girmeye zorlamaktaydı. 1904 tarihli Centilmenlik Antlaşması'na rağmen, aralarındaki kuşkuları haklı çıkaracak ölçüde, Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Mac Mahon'un Mekke Emiri Hüseyin ile bir Arap Krallığı'nın kurulması yolundaki yazışmalarının öğrenilmesi Fransız-İngiliz nüfuz rekabetinde yeni adımlar atılmasını gerekli kıldı.²¹ Müttefiklerin özellikle Osmanlı Asyası'nda kendi aralarında ortaya çıkan şüpheleri gidermek doğrultusunda nüfuz paylaşımını gerçekleştirmek üzere başlayan görüşmeleri, Mayıs 1916'da mutabakatla sonuçlanmış ve böylece Sykes-Picot denilen ve 100. yıldönümü münasebetiyle yakınlarda pek çok defa tartışılan ve hâlâ tartışılmakta olan bir mutabakat metni çıkmıştır. Yakınlarda 100. yıldönümünü vesilesiyle çeşitli yönlerinin tartışıldığı Rusya'daki Ekim 1917 Devrimi ya da Bolşevik Devrimi gerçekleşmiş olmasaydı, Büyük Güçler'in Birinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştirdikleri paylaşım antlaşmalarının ne zaman ve nasıl öğrenileceğini kestirmek pek mümkün olmayacaktı. Antlaşmaların tarafları dışında, özellikle de coğrafyalarında birtakım bölüşümlerin yapılacağı ülkeler için *Gizli Antlaşmalar*, Büyük Güçlerin emperyal emellerini bütünüyle ortaya çıkarmıştır. Fransız sosyalistlerinin gazetelerinden *L'Humanité*'nin 25 Kasım tarihli nüshası, Halk Komiserleri Konseyi'nin 3 gün önce Dışişleri Bakanlığı'nın Gizli Antlaşmalar'a ilişkin belgelerini yayınladığını, *İzvestia*'nın evvelki

²⁰ Le Figaro, "Déclaration du Gouvernement Français", 3 Kasım 1914, s. 1.

²¹ A. Halûk Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol*, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 331; T.G. Fraser - A. Mango - R. McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, Türkçesi: Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 84-85.

günden itibaren Müttefiklerle antlaşmaları içeren yazışma ve belgeleri yayına başladığını duyurmaktaydı.²² Rus Devlet Arşivleri'nde kapalı tutulan gizli antlaşmalarla ilgili belgelerin yayınlanması konusunda Le Temps, "Petrograd'ta Gizli Belgeler" başlığı altında gelişmeleri anlatırken, Le Journal des Débats "Gizli Belgelerin Yayınlanması" başlığı altında Rusya'daki iktidar mücadelesinin vardığı durumu anlatmaktaydı.²³ Konumuz bakımından bir hayli önemi haiz Sykes-Picot'a gelince:

*"Osmanlı Asyası'nı beş bölgeye ayıran bu antlaşma Mavi Bölge diye adlandırılan birinci bölge Adana ve Antakya dolayları dahil olmak üzere Suriye kıyılarıyla ile bugünkü Lübnan'ı kapsıyor ve Fransa'ya bırakılıyordu. Kırmızı Bölge diye adlandırılan ikinci bölge ise Musul hariç bütün Irak'ı kapsıyor ve İngiltere'ye bırakılıyordu. Fransa ve İngiltere kendilerine bırakılan bu bölgelerde istedikleri türde yönetimler kurabileceklerdi. A bölgesi diye tanımlanan Suriye ve Musul ile B bölgesi diye tanımlanan Ürdün'de ise bir Büyük Arap Krallığı kurulacak; ancak A bölgesi Fransız, B bölgesi de İngiliz üstünlüğü altında bulunacaktı. Beşinci Bölge olan Filistin'e gelince, buranın, şekli, başta Rusya olmak üzere öteki müttefikler ve Şerif Hüseyin ile birlikte kararlaştırılacak olan uluslararası bir yönetim kurulacaktı. Filistin denilen uluslararası bir bölgenin kurulması aynı zamanda Fransızları Süveyş Kanalı'ndan uzakta tutma siyasetine de hizmet edecekti. Görüleceği üzere bu antlaşma Şerif Hüseyin ile McMahon arasında ki mektuplaşmaya aykırı düşmekte ve hiç değilse onunla çatışmaktadır. Bu durum, Birleşik bir Arap Krallığı fikrini böldüğü için Britanya, Araplar tarafından şiddetle suçlanacak ve gittikçe Araplarla İngiltere arasında sürtüşmelere yol açacaktır."*²⁴

Balfour Deklarasyonu (2 Kasım 1917)

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinden sonra, savaş süresi boyunca İngiltere'nin iki önemli stratejisi öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi İngilizler savaştan sonra Bağdat ve Basra vilayetlerini kendi kontrolleri altına almak ve diğer müttefiklerinin de İmparatorluk üzerindeki emperyal taleplerini desteklemektir. İkincisi ise Araplar Mekke Şerifi Hüseyin'in yönetiminde Osmanlılar'a isyan ettikleri ve İngilizler'in çıkarlarına hizmet ettikleri süreçte İngiltere Arapları destekleyecekti. Böylelikle İngiltere daha savaşın ikinci yılında politikasını tersine döndürmüştü, Basra Körfezi'yle Mezopotamya'nın hayati önemde savunulması gereken menfaat alanları olduğunu keşfetmişti. Savaşın sonuna gelindiğinde İngiltere Filistin'i istiyordu ve zaten Allenby komutasındaki orduları da Filistin kapılarında idi. Sykes-Picot Antlaşması'na göre de bölgede uluslararası bir denetim oluşturulması kararlaştırılmışsa da, ertesi yılki gelişmeler ve siyonist emeller Balfour deklarasyonu ile birlikte Ka-

²² L'Humanité, "La Publication des Traités Secrets", 25 Kasım 1917, s. 1.

²³ Le Temps, "Les Documents Secrets De Petrograd", 27 Kasım 1917, s. 1; Le Journal Des Débats, "La Publication Des Documents Secrets", 27 Kasım 1917, s. 1.

²⁴ Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol*, s. 332; T.G. Frasser - A. Mango - R. McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, s. 84.

sım 1917'den itibaren Yahudi varlığının güvenceye alınması noktasında bölge İngiliz kontrolüne girmiş oldu.²⁵

Filistin'de Balfour bildirgesini takiben İngiliz kontrolünün sağlanması, Türkiye'nin, özellikle de Almanya ile müttefik olan bir ülkenin eline geçmemesi için Mısır ve Süveyş Kanalı'na açılan askeri kapı olması gibi “stratejik nedenlere bağlanmaya çalışılsa da”, amacın daha çok siyonist emel ve gelişmelerle ilgili olduğu düşünülmektedir. İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un adıyla anılan bildiri Dünya Siyonist Teşkilatı'nın liderlerine hitaben yazılmış olup, “*Majesteleri'nin Hükümeti olarak Filistin'in Yahudi halkının vatanı olması hususunun memnuniyetle karşıladığını ve bu amaç doğrultusunda elinden gelen her türlü çabayı göstereceğini ifade eder.*”²⁶ Sonuç olarak Balfour Deklarasyonu, XIX. yüzyılın sonlarından beri Avrupa'da giderek gelişen Filistin topraklarında bir *millî yurt / Nationale Foyer* politikasının ve siyonist emellerin İngilizler marifetiyle inşasına yönelik önemli adımlardan birisi olmuş ve giderek bölgeye yönelik artan göçler ile Yahudi organizasyonuna hizmet eden kurumsal teşkilatlanma çok daha büyük bir hız kazanmış olacaktır.

İngiliz ve Fransız Antlaşması (1 Aralık 1918)

İtilâf Devletleri'yle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaş 31 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle şimdilik sona erdi. Fakat Mütareke doğal olarak sadece savaşı durdurmuş ve artık Ortadoğu olarak anılan ne Osmanlı Asyası'na ne de Doğu Akdeniz'e henüz bir barış getirebilmiştir. Üstelik iki itilâf gücü olarak İngiltere ile Fransa'nın savaş politikaları ile stratejik hedeflerinde, -bu birkaç yıl içinde olayların gelişmelerine göre- önemli değişiklikler gündeme gelmişti. Artık Almanya faktörü ve Alman siyasi emelleri büyük ölçüde ortadan kalkmış ve Alman tehdidi ortadan kalkınca iki büyük güç arasında savaş yıllarında ya dondurulmuş ya da bir centilmenlik konvansiyonu ile atlatılmış olan çıkar çatışmaları yeniden tezahür etmişti. İngiltere ile Fransa'nın özellikle Sykes-Picot ile tasarladığı yeni Yakındoğu planları, başta Arap sorunu ve Filistin meseleleri ile özellikle Suriye'de Fransa'yı tatmin etmeyen kriterler, öncelikli çatışma problemleri olarak öne çıkmıştır. Her ne kadar iki büyük güç arasında 1898'de Sudan'daki sömürge anlaşmazlığından kaynaklanan bir savaş durumu gibi *bir kritik hâl*, şimdilik hâsıl olmamışsa da, ortaya çıkan gerilimlerin, benzeri bir krizi yaratmasından endişe edilmekteydi.

Aslına bakılırsa İngilizler, Osmanlı Asyası ile Doğu Akdeniz'de yapmayı tasarladıkları planlamalarda Fransa'yı büyük ölçüde dışarıda tutmayı düşünmekteydiler. Zira bölgede Fransa'nın İngilizler'e göre çok az sayıdaki askeri gücüne karşılık, İngiltere 1 milyon civarındaki bir güçle burada bulunmaktaydı. Fakat bu İngiliz tasarılarının uygulanmasının şimdilik rasyonel olmadığı görüşü ortaya çıkacaktır.

²⁵ Nisan 1920'de San Remo Konferansı ile bölgede İngilizler'in tek başına kontrolleri sağlanacaktır. Bkz. Marian Kent, “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”, s. 215.

²⁶ Paul C. Helmreich, *Seur Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s. 4.

İngiliz-Fransız çıkar çatışmasının giderek yoğunlaştığı bir sırada, 29 Kasım 1918 tarihli Le Journal Des Débats gazetesi, İngiliz Kralı V. George'un öğleden sonra Paris'te olacağını açıklamaktaydı. Belirtilen tartışmaların ortasında "1914'den beri İngiltere ile Fransa'nın bir Entente Cordiale çerçevesinde aralarında hiçbir şekilde bir askeri ittifak olmadan hareket ettiklerini ve her ikisinin de aksiyonlarında serbestliklerini korudukları" anlatılmaktaydı.²⁷ Le Temps'da ise Kral George ile Cumhurbaşkanı Poincare temel hak ve özgürlükleri savunmak ve bu uğurda mücadele etmek için iki milletin şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da ortak hareket edecekleri görüşü öne çıkarılmaktaydı. Paris gazetelerinin ziyarete ilişkin genel yaklaşımları, savaş sonrası yeni müzakere ve paylaşım planlamalarında İngiltere ile yakın bir siyasetin hedeflerin gerçekleştirilmesi bakımından önemli olduğu, ziyareti de yeni ittifaklar için bir vesile olarak görmek yönündeydi.²⁸ Savaş sırasında İngiltere ile Fransa'nın yaptıkları planlamalar, savaşın sonuna doğru her iki tarafı da memnun etmeyen ve aynı zamanda doyumsuz bir çizgiye getirmişti. İngiltere'nin Sykes-Picot'u yetersiz görmesi, Fransa'nın düşündüğü ölçüde Doğu Akdeniz ile Osmanlı Asyası'nda yeterince güçlü olmadığı yönündeki takıntıları her iki devleti de yeni bir antlaşma zeminine sürüklemiştir. Kral V. George'un Paris'i ziyaretini müteakiben, Fransız Başbakanı M. Clemenceau ile Mareşal Foch'un Londra'ya gittikleri ve 1 Aralık 1918'de Lloyd George ile bir *centilmenlik anlaşması* daha yapıldığı anlaşılmaktadır. 4 Aralık tarihli Le Temps, Downing Street'de birbiri ardınca yapılan iki konferanstan söz ederek, Lloyd George'un yanı sıra, Clemenceau, Orlando, Mareşal Foch, Lord Curzon, A. Balfour, Sidney Sonnino, Lord Milner Sir Eric Geddes, Sir Henry Wilson, M. Cambon... gibi çok sayıda asker ve diplomatın katıldığı toplantıları yazmaktaydı. Toplantının dikkati çeken yönlerinden birisi İtalyan temsilcilerinin de bu toplantılara iştirak etmesi, diğeri, gazetede de ileri sürüldüğü gibi Başkan Wilson'un Paris ziyareti arefesinde bu toplantılar yapılması son derece anlamlı görünmekteydi. Mareşal Foch toplantı hakkında, yakında yapılacak barış müzakerelerine ön hazırlık olarak değerlendirirken, Başbakan Clemenceau Londra buluşmasını, bundan sonra düşmanlıkları sona erdirecek ve kalıcı bir barışın ana çizgilerinin oluşmasına hizmet edecek bir çalışma toplantısı olarak açıklamıştı.²⁹ ABD Başkanı, Wilson'un Paris'i ziyaretinden az önce ve sadece bir tesadüf olarak yorumlanamayacak bir zamanda yapılan toplantılardan bir İngiliz-Fransız anlaşmasının çıktığı kısa bir süre içinde anlaşıldı. Clemenceau'nun Mareşal Foch ve Londra'daki sefir Paul Cambon ile birlikte yapılan toplantılar sonucunda, gerçekte Fransa'nın Doğu Akdeniz ve Suriye'deki talepleriyle ilgili bir *centilmenlik anlaşması* imzalamışlardı. Fransa'nın Sykes-Picot'ta belirtilen anılan yerler ile ilgili durumunu sağlamlaştıran antlaşmaya karşılık, Lloyd George da ülkesi için önemli bir kazanım elde etmişti. Varılan mutabakata göre, Fransa'nın kazanımlarına karşılık, Lloyd George,

²⁷ Le Journal des Débats, "George V A Paris", 29 Kasım 1918, s. 1.

²⁸ Le Temps, "Le Roi D'Angleterre A Paris", 30 Kasım 1918, s. 1.

²⁹ Le Temps, "M. Clemenceau et Le Maréchal Foch", 4 Aralık 1918, s. 1.

Musul ve çevresini petrol kaynakları nedeniyle istediğini Clemenceau'ya açıkça anlattı. Clemenceau sömürge lobisiyle yaşayacağı sorunları bildiği halde bundan sonra gündeme gelebilecek Alman taleplerine karşı belki de Britanya'nın desteğini almak bakımından Lloyd George'un taleplerini kabul etti.³⁰ Böylelikle İngiltere, Osmanlı Asyası ve Doğu Akdeniz sorununda Fransa ile savaş sonrası pazarlıklar bakımından, gelecekteki petrol gücünü güvence altına almış, Basra Körfezi ile Mezopotamya'daki durumunu tahkim ederek, barış masasına elindeki avantajlarıyla oturma imkanını elde etmiş oldu.

Sonuç ve Değerlendirme

Yukarıda, çalışmamıza başlarken, 1914'den önce Büyük Güçler'in özellikle de Fransız ve İngiliz çekişmeleri ile nüfuz mücadelelerinin başlıca alanın Akdeniz olduğunu kaydetmiş, Fransa'nın uzun süreden beri, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle bazı bölgelerinde yerleşik bir güç halinde bulunduğunu; O'nun, İmparatorluğun bazı bölgelerinde bu denli yerleşik bir güç olmasının, asırlardan beri elde ettikleri imtiyazlarla, yüksek düzeydeki ticari ve ekonomik çıkarlardan ileri geldiğini söylemiştik. Bu tespitten hareketle, I. Dünya Savaşı başlarken Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisine bakıldığında, İmparatorluk sathında yoğun bir ticari ve ekonomik ilişkiler ağına sahip olduğu, İstanbul ve Boğazlar bölgesi önemli yerler olmakla birlikte, Akdeniz'de özellikle de Doğu Akdeniz'de gücün korunup savunulması bakımından çok değişken ilişkilere yöneldikleri görülmektedir. Büyük Güçler'in Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında nüfuz girişimleri ve rekabeti arttıkça Fransızlar da siyasi, ekonomik ve ticari nüfuzlarını daha fazla arttırma çabası içine girmişlerdir. Bu itibarla, Akdeniz'de özellikle Doğu Akdeniz'de Alman *Weltpolitiki* etkinleştikçe, Fransa'nın da bu coğrafyada daha etkin olma duyguları depreşmekteydi. Bu nedenle savaş boyunca Fransa, İngiltere ile sürdürülebilir bir ittifak halinde bulunmak zorunda kalmıştır. Almanya'nın etkisiz hale getirilmesinden sonra Fransa yeniden Doğu Akdeniz ve Suriye meselelerine odaklanacaktır. Zira Fransa'nın amacı kendisini tam olarak tatmin etmeyen Sykes-Picot Antlaşması'yla verilmiş bulunan Doğu Akdeniz ve Suriye kıyıları ile diğer nüfuz bölgelerinde gücünü tam anlamıyla hâkim kılacak bir çabanın içinde bulunmaktaydı. Esas itibarıyla Fransa'nın arzuladığı ölçüde bir güç ve nüfuz ancak İngiliz hariciyesinin tasvibiyle mümkün olabilecektir.

İngiltere'ye gelince, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarları sadece iktisadi ve ticari imtiyaz ve işletmelere dayanmıyordu. Fransa gibi İngiltere'de İmparatorluk üzerinde vazgeçilmez çıkarlara sahipti. Tıpkı Fransa gibi İngiltere'de Osmanlı Asyası'nda ve Doğu Akdeniz'de hayati çıkarlara sahip olmakla birlikte, savaş boyunca Mezopotamya ve Basra Körfezi'nde yoğunlaştığı çıkarları her türlü tartışmanın üstünde tutacaktır. Gerek savaş sırasında ve gerekse savaşı müteakiben, muhafaza etmeye kendini adadığı bu iki yer ile Süveyş Kanalı ve Mısır'ın kapısı durumundaki Filistin, etkileri bugüne kadar uzanan sorunların temelini oluşturacaktır. Yaklaşık bir asırdan beri çok açık

³⁰ T.G. Frasser - A. Mango - R. McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, s. 146-147.

bir şekilde anlaşıldığı üzere, Londra ve Paris'te tasarlanan *Yakındoğu haritalarıyla*, -zaman zaman yaşanan değişikliklere rağmen- suni sınırlar, yapay devletçikler ve ülkeler yaratılmak istenmiş ve bunlar yapılırken, ne bölgenin hâkimlerine itibar edilmiş ne de milletlerin istekleri dikkate alınmıştır. Bir bakıma, yaklaşık son iki asra damgasını vuran emperyalizm çağında sıklıkla görüldüğü gibi “*güç / kuvvet bir hak*” olarak telâkki edilmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik İngiliz ve Fransız politikalarının bir başka yönü ise sadece Filistin değil, aynı zamanda birbiriyle ilişkili, bir de Hicaz eksenli bir Arap Krallığı / *Hilafeti* sorunu yaratılmıştır ki, bu sorunun detayları, bu çalışmanın sınırlarını bir hayli aşmakla birlikte, sadece, Mısır Yüksek Komiseri Sir Henri McMahon, Şerif Hüseyin ve Arabistanlı Lawrens olarak şöhret bulmuş kişileri not etmek yerinde olacaktır.

İngiliz Başbakanı Lloyd George savaşın sonlarında, Aralık 1918'de savaştan zaferle çıktıklarını, fakat bu savaşın müsebiblerinin de, bedelini ödeyeceklerini söylemiş ve söylevinin neredeyse tamamında Almanya'yı suçlamıştı. Almanya savaş sonuçlarına boyun eğerek, Versay Antlaşması'nı imzalayıp kaderine bırakıldıysa da, barış şartlarının ağırlığı, çok geçmeden yeni bir büyük savaşın başlıca sebepleri arasında yer aldı.

Buna karşılık Türkler ise İtilâf Devletleri'nin İmparatorluğun elde kalan diğer bölümleriyle ilgili plan ve tasarılarına meydan okudular. Bu nedenle diğer güçler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefikleri için savaş sona ermişse de, Türkler için yeni bir savaş; adı üzerinde Büyük Güçler'in tasarılarını yok etmeye ve *istiklâl-i tammeye* adanmış bir İstiklâl Savaşı başladı. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Osmanlı ordusunda yetişmiş bir subay kadrosu ve onlara inanmış Türk Milleti, Büyük Güçler'in bu defa son Osmanlı coğrafyasında yeni Sykes-Picot'lar tasarlama girişimlerini başarısız kıldılar.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz dâhil tüm Akdeniz havzasında birkaç asır boyunca süren etkin gücü / *dominant power* gittikçe zayıflayarak, nihaî olarak Harbi Umumi ile sona erdi. Bununla birlikte bugün Türkiye yine bir Akdeniz devleti; etkisi ve gücü kısmen sınırlanmış olsa da, Akdeniz'de yine her yönüyle hatırı sayılır ve caydırıcı bir güç potansiyeline haiz olduğu tartışmasızdır.

Kaynaklar

a. Arşiv Belgeleri

Château Vincennes, *Service Historique Defence (S.H.D.)*, GR 7 N 1639.

b. Gazeteler

Le Journal Des Debâts, Le Temps, Le Figaro, L'Humanité.

c. Araştırma Eserleri

BECKER, Jean-Jacques; “Le Grande Guerre en Méditerranée. L'Empire Ottoman Dans la Guerre”, *Cahiers de la Méditerranée*, Sayı: 81, İNALCO, Paris 2010.

BODGER, Alan: “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, s. 88-120.

FULTON, L. Bruce: “Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, s. 164-198.

FRASSER, T.G. - MANGO, A. - MCNAMARA, R.: *Modern Ortadoğu’nun Kuruluşu*, Türkçesi: Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

HELMREICH, Paul C.: *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye’nin Taksimi*, Çev.: Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996.

KENT, Marian: “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, Editör: Marian Kent, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

ORTAYLI, İlber: “Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi: Drang Nach Osten”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Haz: İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1999.

SHAW, Stanford J.: *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşın Giriş*, Terc: Beyza Sümer Aydaş, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara 2014.

TUNÇ, Salih: “II. Meşrutiyet Döneminde Batılı Büyük Güçlerin Osmanlı Asyası’nda Nüfuz Mücadelesi: Doğu’da Fransız Çıkarlarını Savunma Komitesi ve Pernot Misyonu”, *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu’na Armağan*, Editör: Ersin Embel, TTK Yayınları, Ankara 2008.

_____ : “I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa’nın Paris Seyahati”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 25, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2009.

ÜLMAN, A. Halûk: *I. Dünya Savaşı’na Giden Yol*, İmge Kitabevi, Ankara 2002.